

Mediacultuur en identiteits- constitutie in het licht van de postmoderne zwakke classificatie en framing

deel I: van moderniteit naar postmoderniteit

luc van poecke

INLEIDING

De stelling van Philip Schlesinger dat het thema van de collectieve identiteit zonder twijfel meer en meer centraal zal komen te staan in de menswetenschappen (Schlesinger, 1991:137), impliceert in feite dat iets dat vroeger blijkbaar als onproblematisch werd ervaren, nl. (collectieve) identiteit, in de toekomst minder en minder als vanzelfsprekend zal worden beschouwd. Het lijkt nu inderdaad een feit te zijn dat mensen minder dan vroeger hun identiteit lijken te vinden in de traditioneel voorafgegeven categorieën en structuren en in toegewezen kenmerken. 'So, class, gender and ethnicity', aldus Crook et al. (1992:35), 'decline in social significance and so also do some of their characteristic forms of expression'.

Mensen constitueren integendeel, zo wordt gesteld, meer en meer hun identiteit op basis van hun actieve consumptie van produkten die hen door de ontspannings-, media-, en consumptiegoederenindustrie worden aangeboden (cf. b.v. Willis, 1990; Featherstone, 1991a; Crook et al., 1992; Friedman, 1992). Zoals men weet, zijn deze industrieën meer en meer transnationaal en bieden zij hun produkten aan een globaal publiek aan. Deze twee bewegingen, het verminderen aan relevantie van de oude manier om een band van solidariteit tussen de mensen te creëren enerzijds, en anderzijds het vinden van zijn identiteit in de consumptie van wat aan een globale markt aangeboden wordt, zijn uiteraard aan elkaar gebonden en hebben aanleiding gegeven tot twee tegenover elkaar staande standpunten (cf. Sreberny-Mohammadi, 1991:111-12).

De aanhangers van de 'cultural-imperialism'-thesis wijzen erop dat deze globalisatie in feite neerkomt op een amerikanisatie, een 'dallasificatie' (De Bens et al., 1992). Deze culturele homogenisatie of culturele synchro-

nisatie (Hamelink, 1983) gaat ten koste van de culturele diversiteit en de bestaande collectieve identiteiten. Daartegenover staat een meer optimistische visie die onder meer te vinden is rond het door Morley binnen de British Cultural Studies geformuleerde project van een 'ethnography of media audiences' (cf. b.v. Turner, 1990; Morley, 1992a; Fiske, 1992a). Hier wordt gesteld dat de mediaconsument niet mag worden gezien als een passief massapubliek, 'stupid and naive' (Seiter et al., 1989), doch dat integendeel de mensen actief en creatief gebruik maken van wat het globale mediasysteem hen aanbiedt om hun eigen lokale cultuur en identiteit te construeren:

As we have seen, ethnographies of media audiences emphasize, and tend to celebrate, the capability of audience groups to construct their own meanings and thus their own local cultures and identities, even in the face of their virtually complete dependence on the image flows distributed by the transnational culture industries. (Ang, 1990:250-1)

De vragen die hierbij nu kunnen worden gesteld, zijn de volgende. Gesteld dat men dit laatste standpunt aanneemt, zou het dan niet kunnen zijn dat de boodschappen die momenteel door de culturele industrie aangeboden worden, meer dan vroeger het publiek de mogelijkheid bieden zelf hun eigen betekenis te produceren? Deze vraag is m.a.w. een vraag naar een historisch perspectief (dat o.i. nogal eens in deze en soortgelijke benaderingen ontbreekt). Zou daarbij, tweede vraag, deze evolutie van een meer gesloten discours naar een meer open, niet dienen gesitueerd te worden in een globaler maatschappelijke evolutie? Een evolutie waarin de veranderingen in de media ongetwijfeld een belangrijke rol hebben gespeeld, maar waarbij men zich moet hoeden voor welk determinisme dan ook (1).

De stelling die wij hier zouden willen verdedigen, is dat deze verschuivingen kunnen worden verklaard vanuit de verschuiving van de moderniteit naar de postmoderniteit (2). We zullen nu deze verschuiving, die een verschuiving is in de manier waarop identiteit wordt geconstitueerd, trachten te schetsen op drie elkaar beïnvloedende niveaus: een verschuiving op sociaal-economisch vlak, die gepaard gaat met een verschuiving in het socialisatiesysteem (dus in identiteitsconstitutie) (cf. ook: Van Poecke en Van den Bulck, 1993), en eveneens gepaard gaat met een verschuiving in de produktie van symbolische goederen. Wat dit laatste betreft, zullen we dit in een volgend artikel trachten te illustreren aan de hand van veranderingen in het televisiediscours, dit omwille van de centrale plaats die dit medium in onze maatschappijen inneemt. Vooraleer we echter aan dit alles beginnen, zouden we het volgende over identiteit willen zeggen.

IDENTITEIT

Vooreerst, het dient nauwelijks gezegd, is (zowel individuele als collectieve) identiteit geen 'essentie die zich uitdrukt', maar wordt ze integendeel in een socialisatieproces geproduceerd.

Ten tweede is identiteit een kwestie van grenzen en van een categoriseringssysteem. Zoals Morley en Robins (1989:12) terecht opmerken, heeft het structuralisme ons geleerd dat mensen en dingen geen betekenis of identiteit op zichzelf bezitten, doch deze verkrijgen in relatie tot andere mensen en dingen, d.w.z. in een categoriseringssysteem. Geen ik/wij derhalve zonder een ander/zij. 'Difference', aldus Morley en Robins, 'is constitutive of identity'. Of met de woorden van de sociolinguïst Fishman (1972:52-3): identiteit is het resultaat van een contrastieve zelf-identificatie. Willen hierbij nu mensen en dingen hun plaats ten opzichte van elkaar vinden in een systeem, dan dienen ze - en ook dat heeft het structuralisme ons geleerd - een kenmerk te bezitten dat hun terzelfder tijd samenbrengt en onderscheidt. Datgene wat mensen en dingen in contact met elkaar brengt en van elkaar onderscheidt, is de grens.

Zonder een grens, m.a.w. zonder contact, communicatie met de andere/zij is er dus geen ik/wij. Maar ieder contact, communicatie met het andere houdt anderzijds een bedreiging in voor het eigene, het gevaar dat men door het andere besmet, ja zelfs opgeslokt wordt (cf. b.v. de hierboven vernoemde angst voor cultureel imperialisme, amerikanisatie, dallasificatie ...). Deze bedreiging komt niet alleen van buitenaf, van over de grens, ook intern is er de neiging om alles wat als niet-identiek aan het ik/wij wordt ervaren, als iets bedreigend te zien dat moet worden onderdrukt. Communicatie en identiteit zijn dus steeds - zoals het werk van Lévi-Strauss heeft aangetoond (cf. b.v. Clément, 1987) - een kwestie van het trekken van grenzen en het bewaren van de juiste afstand; een kwestie ook, zoals Mary Douglas (1966) heeft aangetoond, van pollutie, vuil. Met Leach (1976:61), die hierbij op Douglas steunt, kan gezegd worden dat:

The more sharply we define our boundaries, the more conscious we become of the dirt that has ambiguously got into the wrong side of the frontier. Boundaries become dirty by definition and we devote a great deal of effort to keeping them clean, just so that we can preserve confidence in our category system.

Tot slot dient er in verband met identiteit een onderscheid gemaakt te worden tussen enerzijds de identiteit die het individu aanneemt in de intimiteit en informaliteit van wat Goffman (1959) de 'back region' of 'back-stage' heeft genoemd, en anderzijds de impressie die hij aan de anderen geeft in de 'front region', waar van hem een poging wordt verwacht 'to give

the appearance that his activity in the region maintains and embodies certain standards' (Goffman, 1959:107). Ook hier is het weerom een kwestie van hoe scherp men de grens tussen beide gebieden afbakent.

Bij de verschuiving van het modernisme naar het postmodernisme, die we hieronder zouden willen schetsen, zouden we willen uitgaan van de vaak geponeerde stelling dat de verschuivingen op economisch vlak gepaard gaan met een verschuiving binnen de middenklasse, waarbij de oude (moderne) industriële middenklasse dient te wijken voor een nieuwe, opkomende (postmoderne) postindustriële dienstenklasse (cf. o.m. Lash en Urry, 1987; Lash, 1990; Featherstone, 1991a; Betz, 1992; Sulkunen, 1992; Crook et al., 1992). In dit verband wordt vaak verwezen naar de door Bourdieu (1979:409-431) zo sarcastisch beschreven nieuwe intellectuelen of 'new petite bourgeoisie of new cultural intermediaries who provide symbolic goods and services' (Featherstone, 1991a:60). De leden van deze klasse weigeren hun identiteit te vinden in het oude (moderne) categoriseringssysteem en zien, aldus Bourdieu, zichzelf als onklasseerbaar. Het is dus duidelijk dat het oude (moderne) categoriserings- of classificatiesysteem heel wat van zijn relevantie heeft ingeboet of, anders gezegd, dat de manier van socialiseren en dus van identiteitsconstitutie van de nieuwe middenklasse anders is dan deze van de oude.

Voor deze verschuiving in pedagogie en socialisatie zal nu een beroep worden gedaan op de inzichten van de Britse taal- en onderwijssocioloog Basil Bernstein, die trouwens onder meer beïnvloed wordt door de sociologie van Bourdieu (cf. Bernstein, 1975:14-7). Bernstein heeft erop gewezen dat identiteit en socialisatie gedefinieerd kunnen worden op basis van enerzijds de heersende *principles of classification*, d.w.z. de mate waarin binnen een cultuur of subcultuur grenzen afgebakend worden ('degree of insulation or degree of boundary maintenance'), en anderzijds de *principles of control*. Laatstgenoemde principes bepalen bij wie de controle op het socialisatieproces (en dus op het verwerven van de identiteit) ligt: bij diegene die socialiseert, of bij diegene die gesocialiseerd wordt. Bernstein gebruikt voor deze controleprincipes het concept *framing*.

Voor Bernstein is er nu, zowel wat de principes van de *classificatie* als van de *framing* betreft, een verschuiving aanwijsbaar binnen wat hij de 'transmitting agencies' noemt, zoals b.v. familie, arbeidssituatie, onderwijs, de 'peer group', ontspanning ... Het zullen nu vooral Bernsteins ideeën en concepten zijn die ons in de rest van deze tekst tot leidraad zullen dienen (cf. Bernstein, 1971, 1975, 1981, 1987) (3).

VAN EEN BURGER VAN EEN MODERNE NATIE-STAAT NAAR EEN POSTMODERNE CONSUMENT IN EEN GLO- BALE MEDIA- EN CONSUMPTIECULTUUR

Moderniteit kan op sociaal-economisch vlak verbonden worden met de groeiende nadruk die in het kapitalisme gelegd werd op de rationele beheersing en standaardisering van de produktie/consumptie. Onder meer Harvey (1989) en Crook et al. (1992) spreken in dit verband van 'Fordist modernism', gekenmerkt door 'relative fixity and permanence - fixed capital in mass production, stable, standardized, and homogeneous markets, a fixed configuration of political-economic influence and power, easily identifiable authority and meta-theories, secure grounding in materiality and technical-scientific rationality, and the like' (Harvey, 1989:338-39). Dit impliceert tevens het ontstaan en de ontplooiing van de moderne geïndustrialiseerde en bureaucratische natie-staten (cf. Gellner, 1983; Crook et al., 1992:18-20), waarbij de gepersonaliseerde en willekeurige macht van het *Ancien Regime*, aldus Harvey (1989:213), wordt vervangen door de naamloze, rationele en technocratische (en vandaar ook meer systematische) macht van de moderne staat. Het moderne individu dient in de eerste plaats zijn collectieve identiteit te vinden in zijn burgerzijn van deze staat. Waar het derhalve op aankomt, aldus Robertson (1990:58), is dat er 'standardized citizenry individuals' worden gecreëerd.

Alhoewel moderne staten vaak werden gevormd door zich te beroepen op de natie, het *Volk*, m.a.w. door het creëren van en het inspelen op etnische verzuchtingen en etnische solidariteit door een elite (cf. Brass, 1991), heerste, zoals o.m. Gellner (1983) heeft opgemerkt, op cultureel vlak de politiek, dat de lokale linguïstische en culturele diversiteit diende te verdwijnen ten voordele van de standaardtaal en de geletterde 'hoge' cultuur van deze elite, waarbij voor de verspreiding en het doorgeven van deze taal en cultuur een centraal georganiseerd onderwijssysteem van cruciaal belang was. De moderniteit, zoals we trouwens nog zullen zien, wordt dan ook gekenmerkt door een expliciet cultureel-pedagogisch project, waarbij het resultaat, of beter gezegd het streefdoel was:

The establishment of an anonymous, impersonal society, with mutually substitutable atomized individuals, held together above all by a shared culture of this kind, in place of a previous complex structure of local groups, sustained by folk cultures reproduced locally and idiosyncratically by the micro-groups themselves. (Gellner, 1983:57)

Dit is m.a.w. de gekende verschuiving van een *gemeinschaftliche* naar een *gesellschaftliche* organisatie van de maatschappij, waarbij deze laatste gekenmerkt wordt door een sterke structurele of functionele differentiatie

(cf. b.v. Crook et al., 1992:3-6). Hierbij dient, zoals nog zal worden aange-
toond, het individu zijn identiteit te vinden in voorgegeven structuren en
toegewezen rollen.

Crook et al. (1992:hfst. 3) stellen bij dit alles dat deze moderne staten zich
ontwikkeld hebben tot wat zij bureaucratische, corporatistische staten
noemen, gekenmerkt door 'economic planning, central management and
the overall co-ordination of social activities. This includes, above all, con-
trol over interest articulation' (Crook et al., 1992:84). Zij schetsen in dit
verband hoe tussen de situatie in de U.S.A. enerzijds, waar dit corpora-
tisme het zwakst aanwezig is en waar 'despite the concentration of power,
the overall structure looks more plural, diverse and fragmented' (Crook et
al., 1992:90), en de fascistische en communistische versies van de corpora-
tistische staat anderzijds, waar uiteraard van geen enkel pluralisme sprake
was en is, de Westeuropese corporatistische staten kunnen worden
geplaatst, die gekenmerkt worden door wat zij een 'licensed pluralism'
noemen. Dit moderne Westeuropese pluralisme betekent hoegenaamd
niet het postmoderne 'veelheid aan stemmen', maar wel het onder elkaar
verdelen van macht, geld en ideologische invloed door gevestigde zuilen en
politieke partijen (Crook et al., 1992:88). Slechts zij die bereid zijn en de
competentie hebben om zich aan de regels van het spel te houden, een spel
dat gebaseerd is op het sluiten van compromissen en het bereiken van con-
sensus, worden tot dit spel toegelaten. We vinden dit pluralisme terug in
alle culturele instituties van de liberale corporatistische staten. De open-
bare omroepen van de Westeuropese staten - waarvan in een volgend arti-
kel zal worden gezegd dat ze het best de principes van de moderne televisie
hebben gerealiseerd - zijn of waren hiervan een goed voorbeeld. Centralis-
tisch en bureaucratisch, zijn of waren zij bovenal gepolitiseerd: hetzij dat
zij tot politieke en ideologische neutraliteit gedwongen waren of zijn, het-
zij dat zij er angstvallig zorg voor moesten dragen dat zij bovengenoemd
politiek en ideologisch pluralisme weerspiegelden (McQuail et al.,
1992:9).

Moderne staten impliceren, tot slot, tevens inter-nationalisme (Robertson,
1992:103-4; cf. Harvey, 1989: passim): internationale competitie en expansie
op economisch en cultureel gebied, waarbij de nationale taal en cultuur
enerzijds internationaal dienen mee te tellen, uitgedragen dienen te wor-
den, een invloedssfeer dienen te creëren, doch anderzijds ook dienen
beschermd te worden tegen alles wat hen zou kunnen besmetten, verbaste-
ren.

Volgens Harvey (1989:141) tekent zich nu vanaf het midden van de jaren
zestig in het westen een crisis af (toenemende internationale competitie,
overproductie), waarop het rigide Fordisme geen antwoord wist te geven.
Vandaar dat er een verschuiving op gang komt naar wat hij de postmoderne
flexibele accumulatie noemt: flexibiliteit zowel wat het arbeidsproces en
de arbeidsmarkt als wat de consumptie betreft. Van een goederenecono-

mie is er een verschuiving naar een diensteneconomie en naar wat de (populaire) cultuurindustrie aanbiedt. Van de productie/de producent verschuift het zwaartepunt naar de consumptie/de consument. In deze verschuiving van arbeid (productie) naar plezier (consumptie) en in deze zo ontstane consumentencultuur (Featherstone, 1991a), tracht men niet langer de consumptie te homogeniseren en standaardiseren, maar integendeel flexibel in te spelen op de uiteenlopende persoonlijke wensen van de consument. Dit gebeurt onder meer door het gegeneraliseerd invoeren van snel wisselende stijlen en modes; door een segmentering van de markt in "segments", "niches", "lifestyles" and "lifestages" (Willis, 1990:131), waarbij het vroeger gehanteerde categoriseringssysteem heel wat van zijn relevantie verliest; ook en vooral door het niet zozeer meer verkopen van producten op basis van hun gebruikswaarde, maar op basis van hun tekenwaarde, m.a.w. op basis van de betekenis die deze producten voor de identiteit van de consument hebben (cf. Leiss et al., 1990; Lash, 1990:37-52). Om het met Fiske (1987:311) te zeggen: wat onze consumentencultuur aanbiedt, is 'meaning, pleasure, and social identity for the consumer'. Het subject wordt m.a.w. uitgenodigd zijn identiteit niet langer meer te vinden in voorgegeven structuren en toegewezen rollen, maar door middel van zijn consumptie deze zelf te maken, zichzelf te maken, te stileren en te designen. Featherstone spreekt in dit verband van de 'aestheticization of everyday life' op basis van een 'rapid flow of signs and images which saturate the fabric of everyday life in contemporary society' (Featherstone, 1991a:67; cf. ook: Featherstone, 1992a). Hierbij is het tevens zo dat de producten en boodschappen die aangeboden worden meer en meer geproduceerd worden voor een globale markt door bedrijven die meer en meer transnationaal worden. Het is duidelijk - en we komen hierop nog uitgebreid terug - dat deze globale consumptiecultuur de cultuur vormt van bovengenoemde nieuwe middenklasse en in het bijzonder van Bourdieus 'petite bourgeoisie nouvelle', 'fascinated by identity, presentation, appearance, and lifestyle' (Featherstone, 1991a:60).

De verschuiving die we hierboven hebben trachten uit te tekenen, zou met Elliot (1982:244) samenvattend kunnen worden beschreven als een 'shift from involving people in society as a political citizen of nation states towards involving them as consumption units in a corporate world', ware het niet dat deze uitspraak ons te negatief klinkt. Het feit kan echter niet ontkend worden dat de manier waarop mensen hun identiteit vonden, nl. als burgers van moderne staten, waarbij deze identiteit werd gecreëerd door de culturele instituties van deze staat, aan erosie blootstaat. Er is de constatering van een hypercommercialisering binnen de culturele sfeer (Crook et al., 1992:58-61). De moderne staat kan omwille van corporatistische bureaucratische dysfuncties en contradicties (Crook et al., 1992:93) moeilijker en moeilijker zijn beloften waarmaken en wordt daarbij nog geconfronteerd met wat Morley en Robins (1989:13) de 'global-local nexus' heb-

ben genoemd. Enerzijds is er een beweging naar het kleinschalige, het lokale, het dagelijkse - Balandier (1985:2002) spreekt in dit verband van een ware religie van het dagelijkse leven - en anderzijds een tendens naar het transnationale, het globale. Op cultureel vlak is hierbij de rol van de informatie- en communicatietechnologie en de transnationale corporaties cruciaal te noemen. Rath (1988:203) citerend, stellen Morley en Robins (1989:22):

It is undoubtedly the case that the new information and communication technologies are playing a powerful role in the emergence of new spatial structures, relations and orientations. Corporate communications networks have produced a global space of electronic information flows. The new media conglomerates are creating a global image space, a 'space of transmission [that] cuts across - as a new geographic entity, which has its own sovereignty, its own guarantors - the geographies of power, of social life, and of knowledge, which define the space of nationality and of culture'.

Laten we nu even kijken hoe deze verschuivingen gepaard gaan met verschuivingen op het vlak van de socialisatie.

VAN EEN ZICHTBARE SOCIALISATIE NAAR EEN ONZICHTBARE

Zoals reeds gezegd, worden de hierboven geschetste verschuivingen nu vaak in verband gebracht met wat Bernstein (1975:16) 'the shift of emphasis in the division of labour from the production of goods to the production of services' heeft genoemd. Durkheim, aldus Bernstein (1975:121-22), heeft slechts één vorm van organische solidariteit beschreven, nl. de vorm die *individuen* produceerde. Deze vorm is kenmerkend voor wat momenteel de oude middenklasse kan worden genoemd, die haar macht baseert 'upon ownership/control over specialized physical resources, although it would include entrepreneurial professional occupations such as lawyers, medical consultants, solicitors, accountants' (Bernstein, 1975:18). Wat Durkheim niet kon voorzien, was dat deze vorm van organische solidariteit zou worden gevolgd door een nieuwe vorm waarin de nadruk wordt gelegd op de *persoon*. Er is m.a.w. een verschuiving van een 'geïndividualiseerde organische solidariteit' naar een 'gepersonaliseerde organische solidariteit'. Deze vorm van solidariteit is kenmerkend voor de nieuwe, postindustriële middenklasse, die haar macht baseert 'upon ownership/control over dominant and specialized forms of communication' (Bernstein, 1975:18). Beide klassen, aldus Bernstein (1975:121-2),

hebben hun eigen, met elkaar in conflict staande vormen van educatie, socialisatie en symbolische realiteit; beide hebben hun eigen *habitus*.

De zichtbare socialisatie van de geïndividualiseerde organische solidariteit

De oude, moderne middenklasse - zoals trouwens ook de arbeidersklasse - wordt, aldus Bernstein (1971, 1975), gekenmerkt door een positioneel rollensysteem en door wat hij een zichtbare socialisatie en controle noemt. 'Positioneel' betekent dat het subject, vanaf de primaire socialisatie in het gezin, een identiteit toegewezen krijgt doordat het posities dient in te nemen in voorgegeven en sterk gedifferentieerde en gehiërarchiseerde structuren. Een positionele familie wordt dan ook gekenmerkt door een sterke rollen-segregatie en een formele verdeling van verantwoordelijkheid en macht op basis van leeftijd, sekse en status. De regels en normen worden van bovenaf expliciet geformuleerd en opgelegd op basis van 'positional appeals': diegene die gereguleerd wordt, aldus Bernstein (1971:157), wordt 'explicitly linked to others who hold a similar universal or particular status' ('jongens wenen niet'). Op die manier creëert men, voorbijgaand aan de persoonlijke uniciteit van het subject, een abstract individu dat zijn plaats kent in een functioneel gedifferentieerd geheel, of, zoals we Gellner (1983:57) hierboven hebben laten zeggen, 'mutually substitutable atomized individuals'. 'Individuality of this kind', aldus Fiske (1992b:161), 'is a top-down product: individuals are differentiated according to the demand of the system, and individuation becomes a disciplinary mechanism'. Kortom, men creëert op die manier individuen die passen in de rigide Fordistische organisatie van de economie en in de moderne *gesellschaftliche* organisatie van de maatschappij. Sterk geïnspireerd door het werk van Mary Douglas (cf. supra) stelt Bernstein dat deze vorm van socialisatie wordt gekenmerkt door een sterke grensafbakening. Dit impliceert o.m. dat deze socialisatie leidt tot 'unambiguous role identities and relatively inflexible role performances' (Bernstein, 1975:122). Het subject is m.a.w. sterk bewust van zijn specifieke identiteit die het met anderen deelt. Vandaar ook de grote gevoeligheid voor 'vuil', het onpure, voor alles wat het eigene van binnenuit of van buitenaf aantast.

Deze wat Bernstein 'zichtbare' pedagogie of socialisatie noemt, wordt nu gekenmerkt door een sterke classificatie en framing (cf. b.v. Bernstein, 1975, 1981, 1987). Zoals gezegd, gebruikt Bernstein het begrip framing om aan te duiden waar de controle over het socialisatieproces zich bevindt. In de moderne socialisatie ligt deze bij diegene die socialiseert en gebeurt dus het proces van boven naar onderen. Sterke classificatie wordt gekenmerkt door een sterke grensafbakening tussen mensen en dingen. We hebben er reeds op gewezen dat dit, nl. deze sterke en continue structurele

of functionele differentiatie, doorgaans als een van de meeste uitgesproken kenmerken van de moderniteit wordt beschouwd.

Vijf opmerkingen kunnen nu bij dit alles gemaakt worden.

Ten eerste is het een feit dat de moderniteit moeilijk het andere kan verdragen. Vertrekkend van een welomlijnd concept (van zichzelf, van de kunst, de wetenschap, het volk ...) wordt alles wat niet met dit concept samenvalt (het niet-identieke, het andere, het heterogene) ofwel, zoals Bauman (1992:XVI) stelt, getolereerd als toegelaten verschillen, ofwel bestreden als niet toegelaten afwijkingen. Moderniteit, aldus Balandier (1988:152), is bezeten door normalisatie, wat dan weer, met de woorden van Bernstein (1981:335), 'insulation maintainers (reproducers, repairers, surveyers)' en machtscentra vraagt.

Ten tweede kan men zeggen dat, hoe rigide het ook moge zijn, dit systeem alles behalve statisch is: door evolutie en revolutie dient het concept ten volle gerealiseerd, de inherente bestemming bereikt. 'The "splitting" between and within music, the visual arts and literature', aldus Crook et al. (1992:17), 'is legitimized as the working out of their endogenous principles of development. The task of the cultural expert is to push the formal potential inherent in, say, the string quartet, the portrait or the novel as far as it will go'. Op dezelfde manier wordt het subject geïnterpelleerd als een abstract individu in wat zij/hij gemeenschappelijk heeft (en dus in solidariteit) met de anderen (als proletariër, burger van een natie-staat, vrouw ...) en 'in de naam van' (de historische rol van het proletariaat, de opbouw van de staat, de emancipatie van de vrouw ...) (cf. de grote verhalen van Lyotard [1989]). In dit opzicht primeert in de moderniteit dan ook het 'worden' op het 'zijn' (Harvey, 1989:201 e.v.). Het sleutelbegrip is 'voortgang'.

Ten derde wordt, zoals gezegd, de moderniteit gekenmerkt door een constant streven om een unificerende, de verschillen overstijgende taal, levenswijze, cultuur op te leggen:

If the community-based social control resulted in perpetuating and reinforcing local differentiation of the form of life, the state based control could only promote supracommunal uniformity. Universality as an ideal and a measure of social improvement was born of this need of the modern state; and of its practical ability to act on such a need. (Bauman, 1992:7)

Iedere cultuur classeert uiteraard, en iedere classificatie is hiërarchiserend en houdt een waarde-oordeel in. Typerend voor de moderniteit, aldus Gellner (1983:10-11) en Bauman (1992:7), is echter dat het hogere het lagere dient te verdringen, dat, in de woorden van Bauman, 'mere superiority turned into hegemony': de hoge geletterde cultuur diende de lage

volkscultuur te verdringen; de standaardtaal de dialecten; de universele waarheid, de lokale opvattingen en misvattingen. Het expliciet educatief project dat hierdoor geïmpliceerd wordt, is hierbij gebaseerd op de opvatting dat menselijke wezens kunnen worden verbeterd, gehumaniseerd, geciviliseerd (cf. Bauman, 1992:3).

De taak, ten vierde, die de moderne intellectueel in dit alles voor zichzelf ziet, is tweevoudig. Ten eerste, 'as prospective and potential legislator' (Featherstone, 1991a:140) orde creëren, standaarden vastleggen, grenzen afbakenen en bewaken, het afwijkende bestrijden. Ten tweede, als 'confident educator, who possesses confidence in his judgement of taste and the need to mould society in terms of it' (Featherstone, *ibidem*), het subject integreren in deze ordening. Vandaar de missioneringsdrang, het proselitisme, het idee van een culturele kruistocht bij de moderne intellectueel (cf. Bauman, 1992).

Het discours dat, tot slot, het waarmerk van de moderne intellectueel uitmaakt, kan worden gekenmerkt als rationeel, gedecontextualiseerd en met universele pretenties. O.m. bij Gouldner (1976), Stallybrass en White (1986), Bauman (1992) en Gellner (1992) kan men lezen hoe vanaf de reformatie en de verlichting zich een rationeel publiek discours ontwikkeld heeft, waarmee de moderne mens voor zichzelf autonomie trachtte te verwerven. Hierbij werd het recht opgeëist om uitsluitend op basis van de feiten - 'the sovereignty of evidence' (Gellner, 1992:147) - enerzijds, en anderzijds, zoals Bauman (1992:116) Kant laat stellen, op basis van de 'eternal and unchangeable laws of reason' de werkelijkheid te onderzoeken, universele waarheid te produceren, orde te creëren. Gouldner (1976) spreekt in dit verband van 'an ideal of a selfgrounded rationality': tussen de feiten en het rationele oordeel mag immers niets meer tussenkomen, en men kan zijn claim op de waarheid derhalve niet langer legitimeren door te verwijzen naar b.v. het kerkelijk leergezag, de traditie, lokale zeden en gebruiken of de *doxa* van de gemeenschap, d.w.z. de 'opinions and beliefs of common understanding' (Bauman, 1992:116). Tevens dient dit discours zich los te maken uit de concrete communicatie-context: het mag m.a.w. zijn overtuigingskracht niet meer halen uit contingente factoren zoals b.v. persoonlijke karakteristieken van de zender (zijn *ethos*) of door b.v. in te spelen op de emoties van het publiek (*pathos*). Wat overblijft is *logos*, *episteme*, waaruit zender en ontvanger als mensen van vlees en bloed, met hun verlangens en emoties zichzelf dienen te evacueren (cf. ook: Featherstone, 1992b:161). Gouldner (1976) spreekt hier van decontextualisatie. Stallybrass en White (1992:97) merken op dat 'the emergence of the public sphere required that its spaces of discourse be *de-libidinated* in the interests of serious, productive and *rational* intercourse'.

Het is op deze manier dat dit discours een 'ik' produceert dat weet te onderscheiden en zich weet te onderscheiden van de anderen (Maffesoli, 1988:188). Dit 'ik' kan hierbij, zoals gezegd, niet worden gezien als een

concreet persoon, maar als een abstract individu, een op basis van zijn discours geconstrueerd auteur, situeerbaar, citeerbaar en dus meetellend in een bepaald discursief veld, dat op zijn beurt gescheiden is van het dagelijkse leven. Het is op deze manier tevens dat het moderne individu meester wordt van zichzelf, een autonoom individu wordt met een autonoom discours. Enerzijds bevrijdt het zich van externe autoriteiten, 'from the court and the church on the one hand and the market square, alehouse, street and fairground on the other' (Stallybrass, 1986:93-4). Anderzijds worden ook de interne krachten onderdrukt/ gesublimeerd die het rationele ego dreigen te overweldigen: het irrationele, het 'lagere', het lichamelijke, emotionele, libidinale. Voor hetzelfde geld kan men ook stellen dat dit de prijs is die het moderne individu moet betalen: het is slechts door het opgeven van de communale banden met de anderen en door het onderdrukken van zijn verlangens dat het dit meesterschap verwerft (cf. nog Friedman, 1988; Lash, 1990; Bauman, 1992) (4).

Het is op die manier, tot slot, dat zich tevens het ideaal van een vrijwillige consensus aftekent en macht wordt uitgeoefend, m.a.w. dat zich wat Bauman (1992:10) 'the power knowledge syndroom' noemt, aftekent: op basis van de feiten kunnen in een 'sphere of rational discussion, of reasoned disagreement, conducted in an atmosphere of politeness, refinement, decorum, restraint' (Bruck en Docker, 1991:87) de verschillende interpretaties tegenover elkaar afgewogen worden en kan men niets anders dan zich onderwerpen aan het meest redelijk argument. 'Authority unjustified by reason is tyranny', aldus Gellner (1992:137), 'and when supported by reason, it is in a way redundant. Reason alone should suffice'. Kennis, aldus Gouldner (1976:37) verwijzend naar Comte, wordt niet om zichzelf gezocht, maar 'for the sake of social consensus, social order, and social reconstruction'.

De onzichtbare socialisatie van de gepersonaliseerde organische solidariteit

Zoals gezegd, staat nu tegenover de zichtbare pedagogie/socialisatie en controle van de oude middenklasse de onzichtbare van de nieuwe, met haar zwakke classificatie en zwakke framing. Ook Bourdieu (1979:241) spreekt in dit verband van 'une éducation douce et invisible'. Deze onzichtbare socialisatie en controle produceert volgens Bernstein nu niet langer meer individuen maar personen. Een gelijkaardige opvatting vindt men ook bij Maffesoli (1988:93), die meent een verschuiving te kunnen aanwijzen van het *moderne individu*, gekenmerkt door contractuele, rationele associaties, naar *postmoderne personen* die elkaar opzoeken in affectieve 'volksstammen' (*tribus*). Hij gebruikt hierbij het begrip persoon in zijn ethymologische betekenis (persona = masker van een toneelspeler) om het flexibele, ondergedetermineerde, het 'tragisch oppervlakkige' van

het postmodern subject aan te duiden, dat in een multipliciteit van dergelijke 'stammen' telkens andere rollen dient te spelen en zich zo segmenteert en decentreert (Maffesoli, 1988:98-99). Lang voor het begrip postmodernisme gelanceerd werd, en dergelijke ideeën gemeengoed werden, vindt men dit alles reeds bij Bernstein geformuleerd:

Whereas the concept of the *individual* leads to specific, unambiguous role identities and relatively inflexible role performances, the concept of the *person* leads to ambiguous personal identity and flexible role performances. (Bernstein, 1975:122)

Voor Bernstein (1971:153) wordt de socialisatie die op de persoon geïntendeerd is, gekenmerkt door 'reduced segregation and less formal definition of roles'. Hierdoor worden niet langer abstracte, genormaliseerde individuen geproduceerd, maar wordt er met het subject gecommuniceerd op basis van zijn unieke sociale, affectieve en cognitieve karakteristieken (Bernstein, 1971:157). Het is op die manier dat het subject een bepaalde identiteit dient te verwerven, daar waar in de zichtbare socialisatie deze identiteit van bovenaf werd toegewezen. De socialisatie is m.a.w. zo dat het subject wordt uitgenodigd/meent het recht te hebben om zijn eigen rol en identiteit te maken door middel van interactie met de anderen. Of beter gezegd rollen, vermits van het subject verwacht wordt dat het zich aanpast aan de wisselende situaties. Op die manier, aldus Bernstein (1971:185), 'vervaagt de grens tussen het zelf en de andere'; en elders stelt hij: 'strong, well-marked social types are less likely to be produced, for here selves are inextricably inter-related' (Bernstein, 1975:10). In de woorden van Maffesoli (1988:87): daar waar het moderne individu, dat *de jure* vrij is, op rationele-contractuele basis relaties met de anderen aangaat, is de postmoderne persoon schatplichtig aan de anderen. Op die manier ontstaat dus een flexibel subject (zwakke classificatie) dat zichzelf dient te socialiseren in interactie met de anderen (zwakke framing) en zeer goed in staat is 'om te gaan met ambiguïteit en dubbelzinnigheid' (Bernstein, 1971:154). Bernstein voegt hieraan wel toe dat 'clearly there may well be pathological consequences if insufficient sense of boundary is provided'. Hieraan kan nog toegevoegd worden dat regels en normen niet langer van bovenaf opgelegd worden, maar dat het subject ze integendeel zelf dient te verwerven binnen specifieke communicatiecontexten. Dit betekent tevens dat - om Bauman (1992:202) te citeren - deze 'negotiated rules remain by and large precarious and under-determined'. Kortom, de nieuwe middenklasse 'stand[s] for variety against inflexibility, expression against repression, the inter-personal against the interpositional' (Bernstein, 1975:123) en produceert zo mensen die perfect passen in de hierboven beschreven post-fordistische flexibele accumulatie en in de groeiende diensten-econo-

mie, waarin minder met objecten en meer met mensen dient te worden omgegaan.

In een (zeldzame) bui van speelsheid (en duidelijkheid) illustreert Bernstein (1975:142-5) zijn theorie aan de hand van het gradueel onderscheid tussen twee W.C.'s. Aan het ene eind van het continuüm situeert hij een W.C. die er uitermate als een W.C. uitziet (netjes; alles op zijn plaats; er zijn geen dingen die er niet thuis horen) en uitsluitend als W.C. gebruikt wordt. Er is een deur die op slot kan. Dit is de W.C. van de moderniteit met zijn sterke classificatie en framing: er is een concept van een W.C. en alles wat er buiten valt, hoort er niet thuis; er is een scherpe scheiding tussen de W.C. en de andere ruimten; ieder oneigenlijk gebruik, iedere verving is uit den boze. Dit alles is gebaseerd op expliciete, makkelijk te begrijpen regels en zichtbare autoriteiten (sterke framing): 'all that is needed is the following of the command "Leave the space as you found it"' (Bernstein, 1975:144). De moderniteit is dan ook gebaseerd ...

... on the rule 'things must be kept apart', be they persons, acts, objects, communication; and the stronger the classification and frames, the greater the insulation, the stronger the boundaries between classes of persons, acts, communications. (Bernstein, 1975:143)

Het gevolg hiervan is, zoals gezegd, dat in de moderniteit 'verontreiniging sterk zichtbaar is' (Bernstein, 1975:142) en dat de moderne mens erg gevoelig is voor contaminatie, het lagere, het andere, het vreemde (cf. ook: Stallybrass en White, 1986). Dit systeem heeft echter ook zijn voordelen: diegene die gebruik maakt van de moderne W.C., doet de deur achter zich op slot. Er is m.a.w. een scherpe scheiding tussen het publieke en het private zelf, tussen *front* en *back region* gedrag. Het moderne subject wordt m.a.w. ruimte en tijd overgelaten waarin het zich aan de controle van de anderen kan onttrekken (Bernstein, 1975:143).

De postmoderne W.C. ziet er nu helemaal anders uit. Hier geldt het schijnbare 'anything goes' van het postmodernisme, met zijn wanorde, eclecticisme, deprivatisering en deformalisering: de muren zijn bedekt met posters; lectuur slingerd rond; de handdoek hangt niet op zijn plaats. Als er al een deur is, dan kan ze niet op slot; trouwens, de gebruikers laten ze vaak openstaan, zodat er communicatie is tussen de W.C. en de andere ruimtes (zwakke classificatie). Expliciete regels en zichtbare autoriteiten zijn er niet: de gebruiker dient de heersende principes voor zichzelf te ontdekken (zwakke framing). Het postmodernisme is derhalve gebaseerd op de regel 'things must be put together' (Bernstein, 1975:144) en is gericht op iets dat voor het moderne subject een gruwel in het oog is, nl. het creëren van ambigüiteit (Bernstein, 1971:166). Door het vervagen van de gren-

zen tussen het publieke en het private, de *front* en de *back region* betekent dit alles echter ook dat het subject zich veel moeilijker aan de impliciete controle van de anderen kan onttrekken. Het postmodernisme, zo kan men stellen, creëert sociale situaties die als ontspannen en informeel overkomen, die aanzetten tot persoonlijke expressie, creativiteit en keuze, waar geen expliciete hiërarchie of autoriteit aanwezig is, maar die de mogelijkheid inbouwen van een totale controle die alle aspecten van het leven beslaat. Het subject wordt m.a.w. uitgenodigd (heeft de plicht) zich in de affectieve en emotionele proximateit van Maffesoli's (1988) postmoderne volksstammen te ontsluiten:

At the level of classification the pollution is 'keeping things apart'; at the level of framing the violation is 'withholding'; that is, not offering, not making visible the self. (Bernstein, 1975:140)

Dit alles betekent niet dat wat vroeger verborgen bleef in de privé-sfeer, de *back region* of wat tot de intiemste gedachten, verlangens en emoties van het subject behoorde, nu in de openbaarheid wordt gebracht. Veeleer dient men met Meyrowitz (1985) te stellen dat deze vervaging van de grenzen tussen *front* en *back region* een *middle region* heeft gecreëerd, d.w.z. een gedragspatroon dat 'contains elements of both the former onstage and offstage behaviors but lacks their extremes' (Meyrowitz, 1985:47). Dit proces van afname van contrasten, van scherpe tegenstelling, en toename van variatie, wordt in de civilisatiesociologie van Norbert Elias beschreven als een proces van toenemende informalisering. Zoals Wouters (1990: 144-5) in dit verband opmerkt, wordt van het subject hierbij enerzijds verwacht dat het zichzelf voor de andere meer zou ontsluiten, maar dat het anderzijds deze 'self disclosure' op een subtielere en soepelere manier zou reguleren. Wat Wouters 'gecontroleerde decontrole' noemt (cf. ook Featherstone, 1991a:59), is m.a.w. niets anders dan wat Meyrowitz als 'middle region behavior' beschrijft.

Dit alles is nu terug te vinden in de manier waarop de nieuwe middenklasse haar kinderen opvoedt (cf. Bernstein, 1975: hfst. 5 en 6). We gaan hierop even in, omdat op die manier bepaalde aspecten van de onzichtbare socialisatie naar voren kunnen worden gebracht, die tot nu toe onbesproken zijn gebleven en die later nodig zullen zijn om bepaalde verschuivingen binnen het televisiediscours te verklaren. Het gaat hier meer bepaald om de verschuiving van de protestantse arbeidsethiek naar wat men de hedonistische en therapeutische ethiek van het postmodern subject heeft genoemd. Ten eerste is er inderdaad de obsessie van het postmodern subject dat alles wat het doet plezierig moet zijn:

Ainsi, à la morale du devoir qui, fondée sur l'opposition entre le plaisir et le bien, porte à la suspicion généralisée envers l'agrément et l'agréable, à la peur du plaisir et à un rapport au corps fait de 'réservé', de 'pudeur' et de 'retenue', et qui assortit de culpabilité toute satisfaction des pulsions interdites, la nouvelle avant-garde éthique oppose une morale du *devoir de plaisir*. (Bourdieu, 1979:424)

Ten tweede, hierbij aansluitend, is er de constante plicht 'aan zichzelf te werken', domineert m.a.w. het concept, zoals Bonner en du Gay (1992:88) het uitdrukken, 'of the self as an enterprise' (cf. b.v. ook: Lasch, 1979; Lipovetsky, 1983; Lears, 1983; Leiss et al., 1990).

Kenmerkend voor deze pedagogie is nu inderdaad vooreerst de vervaging tussen leren en spelen, tussen arbeid en vermaak: 'play is work and work is play' (Bernstein, 1975:118). Ten tweede wordt het kind uitgenodigd (verplicht) om in dit spel met de anderen zichzelf te uiten, te exploreren, waarbij de opvoeder op de achtergrond blijft, maar observeert en evalueert: 'play is the means by which the child exteriorizes himself' (Bernstein, 1975:118). Deze onzichtbare pedagogie ontwikkelt m.a.w. bij het kind de gevoeligheid voor zijn unieke self - 'implicit nurture reveals unique nature' (Bernstein, 1975:120) - en creëert op die manier wat men het hedendaags narcisme is gaan noemen, waarbij, zoals gezegd, aan het subject de levenslange opdracht (recht) gegeven wordt aan dit unieke self te werken. Verwijzend naar Lears (1983) stellen Leiss et al. (1990:58):

With the erosion of social group supports for personal identity sustained by older cultures, the generation and maintenance of selfhood became a lifetime task for individuals - an endless series of exercises in self-improvement, personal development, self-expression, mental and physical tone ...

Vandaar ook, zoals Bourdieu (1979:425) opmerkt, de drang van het post-moderne subject ervaringen en problemen niet in een algemener en abstract kader te plaatsen ('te verpolitiseren'), maar ze veel meer via een 'vermoralisering' en 'verpsychologisering' te personaliseren.

Deze pedagogie, aldus Bourdieu (1984:368-69) in zijn schets van deze verschuiving 'du devoir au devoir de plaisir', ...

crédite l'enfant d'une nature *bonne* qui doit être acceptée comme telle, avec ses *besoins de plaisir légitimes* (...) [et] traite l'enfant comme une sorte d'apprenti qui doit découvrir, par l'exploration, et son corps et le monde, et brouillant les frontières entre le jeu et le travail, entre le devoir et le plaisir, définit le jeu comme apprentissage moteur ou intellectuel, et par là, comme *plaisir nécessaire*, subjectivement agréable et objectivement indispensable, créant ainsi, pour les enfants comme pour les parents, un devoir de plaisir. (Bourdieu, 1979:427)

Dit alles, aldus nog Bourdieu (1979:426), kan slechts gebeuren 'dans la communication avec les autres ("partager les expériences") par l'intermédiaire du corps traité comme un *signe* et non comme un *instrument*' (cf. ook: Featherstone, 1991b).

In dit opzoeken van de anderen tekent zich dan ook een terugkeer naar een zekere vorm van het *Gemeinschaftliche* af, maar dan wel 'eerder (...) op basis van *Wahlverwandschaft* dan op grond van geërfd of toegewezen kenmerken' (Dobbelaere, 1991:221). De maatschappij wordt op die manier gesegmenteerd en gefragmenteerd in vaak efemere, zich vormende en zich terug ontbindende emotioneel-affectieve gemeenschappen, communicatieve netwerken, 'tribus', proto-gemeenschappen ... zonder sterke organisatie of project, en waarvan het lidmaatschap geen verplichtingen op lange termijn inhoudt en makkelijk kan worden herroepen (cf. o.m. Meyrowitz, 1985:315-7; Balandier, 1985:160; Maffesoli, 1988; Willis, 1990; Sulkunen, 1992). Kenmerkend voor dergelijke gemeenschappen is vooreerst dat zij zich vaak vormen binnen wat de 'media- and consumptiecultuur' kan worden genoemd, waarbij deze consumptie, zoals gezegd, 'must not be understood as the consumption of use-values, a material utility, but primarily as the consumption of signs' (Featherstone, 1991a:85). Het is op deze manier dat verschillende groepen en individuen hun eigen stijl en identiteit ontwikkelen en zich zo onderscheiden van de anderen (Featherstone, 1991a: hfst. 6; Bauman, 1992:223). Ten tweede dient met Willis (1990:141) opgemerkt te worden dat dergelijke groepen zich zowel kunnen vormen op basis van 'direct communication around a "consuming interest"' als 'serial' kunnen zijn, d.w.z. 'not connected through direct communication but through shared styles, fashions, interests, empathies, positions and passions - sometimes shared simultaneously "off-air" through the communication media'. Vermits, ten derde, het subject zijn identiteit veeleer zelf dient in te vullen, dienen de boodschappen binnen deze consumentencultuur zo gemaakt te zijn dat ze hiervoor het subject het materiaal leveren. Het principe van de zelfsocialisatie van het subject door middel van consumptie impliceert m.a.w. open teksten die pas in de consumptie een specifieke betekenis krijgen. Willis noemt dit 'made messages' en spreekt van de 'grounded aesthetics' van een 'common culture', waarbij - en men herkent hierin alle principes van de onzichtbare socialisatie - identiteit nu opgebouwd wordt 'from below' en in 'leisure and play':

Making (not receiving) messages in your own context and from materials you have appropriated is, in essence, a form of education in the broadest sense. (Willis, 1990:136)

Men spreekt i.v.m. het postmodern subject dan ook van een 'self-constitutor' (Poster, 1990:68; Bauman, 1992:193 e.v.), een *bricoleur* (Hebdige, 1979: 102-4), een nomadisch subject (Meyrowitz, 1985; Balandier, 1985:204;

Grossberg, 1987). Hoe dan ook, deze verschuiving 'from what Jameson (1984) calls a depth (stage) model of autonomous selves with inner essence and outward expression, to a surface (screen) model of an interconnected self constituted in a network of relationships' (Tseëlon, 1992:121), gaat nu gepaard met een verschuiving op het vlak van de produktie van betekenis. Vermits bovengenoemde postmoderne gemeenschappen vaak - zoals Willis hierboven reeds suggereerde - niet gebaseerd zijn op directe communicatie maar op wat Balandier (1988:168) 'gemeedierde proximiteit' heeft genoemd, m.a.w. als elektronische gemeenschappen of netwerken kunnen worden beschreven (cf. b.v. Morley, 1992b), zal in een volgend artikel deze evolutie worden behandeld aan de hand van de verschuivingen binnen het tekstueel universum van de televisie.

NOTEN

- (1) We denken b.v. aan het werk van Meyrowitz (1985), waarin de vaak interessante vaststellingen constant vertekend worden door het meest rabiate technologisch determinisme à la Innis en McLuhan (veranderingen in de mediatechnologie veroorzaken maatschappelijke veranderingen).
- (2) Waarbij, wat ons betreft, diegenen die allergisch zijn voor het begrip 'postmodernisme', een ander begrip kunnen gebruiken zoals 'late modernization' (Willis, 1990:13).
- (3) In dit verband kan er naar het werk van Dimaggio verwezen worden, waar Bernsteins begrippen 'classificatie' en 'framing' op dezelfde manier geoperationaliseerd worden als wij zullen doen (Dimaggio, 1982a, b, 1987).
- (4) Deze meester (*maître*) wordt door Lacan (1991:178), met zijn notoire voorliefde voor woordspelingen, omschreven met het (onvertaalbare) homoniem '*m'être, m'être à moi-même*'. Lacan stelt hierbij het discours van de meester als volgt voor:

$$\frac{S1}{\S} \rightarrow \frac{S2}{a}$$

Hierbij is S1 de betekenaar van de meester (le signifiant - *m'être*, le signifiant du maître), d.w.z. de auteur van het discours. S2 is de geveiseerde kennis. Onder de breuklijnen, en dus onderdrukt, bevinden zich de betekenaar van het verlangende subject \S , en wat Lacan het object a noemt, oorzaak van het verlangen. Als voorbeeld de analyse door Clavreul (1978:163-6) van het medisch discours nemend, kan het meesterdiscours als volgt weergegeven worden (cf. Van Poecke, 1988; Richardson, 1988). Op basis van zijn gespecialiseerde kennis binnen het discursieve veld van de geneeskunde en zijn subjectiviteit onderdruk-

kend, transformeert een individu in zijn abstracte rol van dokter door middel van een diagnose een aantal indices bij de patiënt tot een betekenisvolle configuratie: de indices worden getransformeerd tot betekenaars (symptomen) die een betekenis oproepen (het concept van een ziekte). De patiënt wordt in dit alles evenmin als een concrete persoon aangesproken, maar wordt integendeel geobjectiveerd tot een patiënt, een lichaam. Op basis van dit rationeel, gedecontextualiseerd discours legt de meester de legitieme interpretaties van de werkelijkheid vast: een ziekte wordt geïdentificeerd, en alles wat buiten het concept valt, wordt als niet-relevant, contingent beschouwd. De abstract-rationele kennis die op die manier geproduceerd wordt en waarmee op de werkelijkheid ingewerkt wordt, wordt gevoegd bij de reeds bestaande kennis in het veld. Wat het meesterdiscours m.a.w. viseert, is het - overigens onmogelijke - totale, universele weten. Met de groei van zijn kennis groeit ook de naam, faam, macht, kortom het ego van de meester. 'Modernization', aldus Friedman (1988:448), 'can be defined in Goethian terms as a continuous proces of accumulation of self, in the form of wealth, knowledge, experience (...). This self is epitomized in the definition of the ego in Freudian and especially Marcussian terms, a sublimation of the libido, the transfer of primitive desire into civilization (culture) building, the driving force of social evolution'.

LITERATUURLIJST

- Ang, I. (1990) 'Culture and Communication: Towards an Ethnographic Critique of Media Consumption in the Transnational Media System', *European Journal of Communication*, 5 (2/3): 239-60.
- Balandier, G. (1985) *Le Détour. Pouvoir et Modernité*. Paris: Fayard.
- Balandier, G. (1988) *Le Désordre. Eloge du Mouvement*. Paris: Fayard.
- Bauman, Z. (1992) *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Bernstein, B. (1971) *Class, Codes and Control. Vol. 1: Theoretical Studies towards a Sociology of Language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bernstein, B. (1975) *Class, Codes and Control. Vol. 3: Towards a Theory of Educational Transmissions*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bernstein, B. (1981) 'Codes, Modalities, and the Proces of Cultural Reproduction: A Model', *Language in Society*, 10 (3): 327-63.
- Bernstein, B. (1987) 'Social Class, Codes and Communication', in U. Ammon, N. Dittmar & K.J. Mattheier (eds.) *Sociolinguistics/Soziolinguistik. Vol. I*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Betz, H.-G. (1992) 'Postmodernism and the New Middle Class', *Theory, Culture & Society*, 9 (2): 93-114.
- Bonner, F. & du Gay, P. (1992) 'Representing the Enterprising Self: Thirtysomething and Contemporary Consumer Culture', *Theory, Culture & Society*, 9 (2): 67-92.

- Bourdieu, P. (1979) *La Distinction, Critique Sociale du Jugement*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Brass, P.R. (1991) *Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison*. London: Sage.
- Bruck, J. & Docker, J. (1991) 'Puritanic Rationalism: John Berger's *Ways of Seeing* and Media and Cultural Studies', *Theory, Culture & Society*, 8 (4): 79-96.
- Clavreul, J. (1978) *L'Ordre Médical*, Paris: Seuil.
- Clément, C. (1987) *Le Goût du Miel*. Paris: Grasset.
- Crook, S., Pakulski, J. & Waters, M. (1992) *Postmodernization. Change in Advanced Society*. London: Sage.
- De Bens, E., Kelly, M. & Bakke, M. (1992) 'Television Content: Dallasification of Culture?', in K. Siune & W. Truetschler (eds.) *Dynamics of Media Politics. Broadcast and Electronic Media in Western Europe*. London: Sage.
- Dimaggio, P. (1982a) 'Cultural Entrepreneurship in Nineteenth Century Boston: The Creation of an Organizational Base for High Culture in America', *Media, Culture and Society*, 4 (1): 33-50.
- Dimaggio, P. (1982b) 'Cultural Entrepreneurship in Nineteenth Century Boston, part II: The Classification and Framing of American Art', *Media, Culture and Society*, 4 (4): 303-22.
- Dimaggio, P. (1987) 'Classification of Art', *American Sociological Review*, 52 (4): 440-55.
- Dobbelaere, K. (1991) 'Over Godsdienst en de Kerk in Vlaanderen in 2000', *Onze Alma Mater*, 45 (3): 205-29.
- Douglas, M. (1966) *Purity and Danger*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Elliot, P. (1982) 'Intellectuals, the "Information Society" and the Disappearance of the Public Sphere', *Media, Culture and Society*, 4 (3) 243-53.
- Featherstone, M. (1991a) *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
- Featherstone, M. (1991b) 'The Body in Consumer Culture', in M. Featherstone, M. Hepworth & B.S. Turner (eds.) *The Body. Social Process and Cultural Theory*. London: Sage.
- Featherstone, M. (1992a) 'Postmodernism and the Aestheticization of Everyday Life', in S. Lash & J. Friedman (eds.) *Modernity and Identity*. Oxford: Blackwell.
- Featherstone, M. (1992b) 'The Heroic Life and Everyday Life', *Theory, Culture & Society*, 9 (1): 159-82.
- Fishman, J. (1972) *Language and Nationalism*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Fiske, J. (1987) *Television Culture*. London: Methuen.
- Fiske, J. (1992a) 'British Cultural Studies and Television', in R.C. Allen (ed.) *Channels of Discourse, Reassembled*. 2nd ed. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press.
- Fiske, J. (1992b) 'Cultural Studies and the Culture of Everyday Life', in L. Grossberg, C. Nelson & P. Treichler (eds.) *Cultural Studies*. New York & London: Routledge.
- Friedman, J. (1988) 'Cultural Logics of the Global System: A Sketch', *Theory, Culture & Society*, 5 (2/3): 447-60.

- Friedman, J. (1992) 'Narcissism, Roots and Postmodernity: The Constitution of Selfhood in the Global Crisis', in S. Lash & J. Friedman (eds.) *Modernity and Identity*. Oxford: Blackwell.
- Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gellner, E. (1992) *Reason and Culture. The Historical Role of Rationality and Rationalism*. Oxford: Blackwell.
- Goffman, E. (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, N.Y.: Doubleday Anchor Books.
- Gouldner, A. (1976) *The Dialectic of Ideology and Technology. The Origins, Grammar and Future of Ideology*. London: Macmillan.
- Grossberg, L. (1987) 'The Indifference of Television', *Screen*, 28 (2): 28-45.
- Hamelink, C. (1983) *Cultural Autonomy in Global Communication*. New York: Longman.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hebdige, D. (1979) *Subculture: The Meaning of Style*. London: Methuen.
- Lacan, J. (1991) *Le Séminaire. Livre XVII: l'Envers de la Psychanalyse*, Texte établi par J.-A. Miller. Paris: Seuil.
- Lasch, C. (1979) *The Culture of Narcissism. American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: Norton.
- Lash, S. (1990) *Sociology of Postmodernism*. London & New York: Routledge.
- Lash, S. & Urry, J. (1987) *The End of Organized Capitalism*. Oxford: Polity Press.
- Leach, E. (1976) *Culture and Communication: The Logic by which Symbols are Connected*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lears, T.J.J. (1983) 'From Salvation to Self-Realization: Advertising and the Therapeutic Roots of Consumer Culture', in R.W. Fox & T.J.J. Lears (eds.) *The Culture of Consumption*. New York: Pantheon.
- Leiss, W., Kline, S. & Jhally, S. (1990) *Social Communication in Advertising. Persons, Products and Images of Well Being*. 2nd ed. London: Routledge.
- Lipovetsky, G. (1983) *L'Ere du Vide. Essais sur l'Individualisme Contemporain*. Paris: Gallimard.
- Lyotard, J.F. (1979) *La Condition Postmoderne*. Paris: Minuit.
- McQuail, D., de Mateo, R. & Tapper, H. (1992) 'A Framework for Analysis of Media Changes in Europe in the 1990's', in K. Siune & W. Truetzschler (eds.) *Dynamics of Media Politics*. London: Sage.
- Maffesoli, M. (1988) *Le Temps des Tribus. Le Déclin de l'Individualisme dans les Sociétés de Masse*. Paris: Méridiens Klincksieck.
- Meyrowitz, J. (1985) *No Sense of Place. The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Morley, D. (1992a) *Television, Audiences and Cultural Studies*. London & New York: Routledge.
- Morley, D. (1992b) 'Electronic Communities and Domestic Rituals: Cultural Consumption and the Production of European Cultural Identities', in M. Skovmand & K.C. Schrøder (eds.) *Media Cultures. Reappraising Transnational Media*. London & New York: Routledge.

- Morley, D. & Robins, K. (1989) 'Spaces of Identity: Communications Technologies and the Reconfiguration of Europe', *Screen*, 30 (4): 10-34.
- Poster, M. (1990) *The Mode of Information. Poststructuralism and Social Context*. Oxford: Polity Press.
- Rath, C.-D. (1988) 'Live/Life: Television as a Generator of Events in Everyday Life', in P. Drummond & R. Paterson (eds.) *Television and its Audience*. London: BFI.
- Richardson, W.J. (1988) 'Lacan and Non-Philosophy', in H.J. Silverman (ed.) *Continental Philosophy I: Philosophy and Non-Philosophy since Merleau-Ponty*. New York & London: Routledge.
- Robertson, R. (1992) *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Schlesinger, P. (1991) *Media, State and Nation. Political Violence and Collective Identities*. London: Sage.
- Seiter, G., Borchers, H., Kreutzner, G. & Warth, E.-M. (1991) "'Don't treat us like we're so stupid and naïve": Towards an Ethnography of Soap Opera Viewers', in E. Seiter, H. Borchers, G. Kreutzner & E.M. Warth (eds.) *Remote Control. Television, Audiences, and Cultural Power*. London & New York: Routledge.
- Sreberny-Mohammadi, A. (1991) 'The Global and the Local in International Communications', in J. Curran & M. Gurevitch (eds.) *Mass Media and Society*. London: Edward Arnold.
- Stallybrass, P. & White, A. (1986) *The Politics and Poetics of Transgression*. London: Methuen.
- Sulkunen, P. (1992) *The European New Middle Class. Individuality and Tribalism in Mass Society*. Aldershot: Avebury.
- Tseëlon, E. (1992) 'Is the Presented Self Sincere? Goffman, Impression Management and the Postmodern Self', *Theory, Culture & Society*, 9 (2): 115-28.
- Turner, G. (1990) *British Cultural Studies*. Boston: Unwin Hyman.
- Van Poecke, L. (1988) 'The Myth and Rites of Newsmaking: Hard News versus Soft News', *Communications*, 14 (1): 23-54.
- Van Poecke, L. & Van den Bulck, H. (1993) 'De Toekomst van Nationale Taal, Identiteit en Cultuur in het Licht van de Toenemende Transnationalisering van de Mediacultuur', in W. Dumon et al., *Scenario's voor de Toekomst*. Leuven-Amersfoort: Acco.
- Wouters, C. (1990) *Van Minnen en Sterven. Informalisering van Omgangsvormen rond Seks en Dood*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Willis, P. (1990) *Common Culture. Symbolic Work at Play in the Everyday Cultures of the Young*. Milton Keynes: Open University.